

Szentmihályi Gergely

IROKÉZ GYÖKEREK?

Történelmi és nemzeti identitásvita az Egyesült Államok alkotmányának eredetéről

Bevezetés

Az Egyesült Államok alkotmánya igen különleges helyet foglal el nemcsak az amerikai történelmi tudatban, hanem az egyetemes politikatörténetben is. A világ legrégebbi, hatályban lévő írott alaptörvényeként olyan kordokumentum, amely különleges és máig ható lenyomata az első modern demokratikus köztársaság kialakításának. Ebből a szempontból nem elhanyagolható jelentősége van a történetével kapcsolatos – vitát gerjesztő – álláspontnak, mely szerint mind a korábbi brit gyarmatok unióban való egyesülését, mind az újonnan létrejövő Egyesült Államok alkotmányát az irokéz indiánok törzsszövetségének példája ihlette. A vita meglehetősen kiterjedtté vált, és máig nem jutott nyugvópontra, ami nemcsak a történelmi dokumentumok hiányával, a meglévők értelmezési különbségeivel, hanem azzal is magyarázható, hogy jellegénél fogva a disputa nem kizárólag a tudományos mezőben mozog: politikai vetületet kapott, és az amerikai identitás kérdéseivel is összefügg. Így a vita szereplői között nemcsak történészek, antropológusok, hanem indián vezetők és politikusok is vannak.

Hogy az észak-amerikai kontinens indián törzseinek a brit gyarmatokból formálódó önálló államszövetségre milyen nyilvánvalóan érzékelhető társadalmi, politikai, kulturális hatása volt és van, azt szinte lehetetlen lenne felsorolni és képtelenség lenne cáfolni. Az egyik legjellegzetesebb példajaként elég azt felidézni, hogy az Egyesült Államok tagállamainak nevében milyen hatalmas arányban találunk indián elnevezéseket (többük esetében nem is közsímet az indián eredet), az egyéb földrajzi elnevezéseket vagy tárgyhasználatot, jellegzetes kifejezéseket nem is említve. Az azonban legitim kérdésként merül fel, hogy az Irokéz Konföderáció példája gyakorolt-e közvetlen hatást, esetleg katalizátora volt-e a gyarmatok összefogásának és önállósodásának.

Meggyőzően bizonyítható, hogy az irokéz törzsszövetség és az irokéz törvény orális hagyománya (az úgynevezett *Great Binding Law* vagy más néven *Great Law of Peace*) az észak-amerikai kontinensen igen korai példája az alkotmányosságnak és a föderális szerveztségnek. Azonban az amerikai nemzet megszületésére és az alkotmányozási folyamatra kifejtett befolyása már korántsem ilyen egyértelmű.

Az úgynevezett „irokéz befolyás” kérdése először a 19. században merült fel, amikor Lewis Henry Morgan, az irokéz társadalomról írt összehasonlító jellegű munkájában¹ úgy fogalmazott, hogy az irokézek már 1755-ben a sajátjukéhoz hasonló uniót javasoltak a

¹ Lewis Henry MORGAN: *House and House-Life of the American Aborigines*, Government Printing Office, Washington, 1881.

gyarmati telepéseknek. Morgan egyébként igen különleges életű, úttörő amerikai antropológus volt, aki autodidaktaként kezdett el foglalkozni mind az – ekkor még gyerekcipőben járó – kulturális antropológiával, mind az indián törzsekkel, ebből fakadóan tudományos módszerei sokszor kívánnivalót hagynak maguk után.² Mindenestre az irokéz befolyásról szóló megjegyzése önálló életre kelt, és elsősorban az 1970-es években a témában írt tanulmányokban jelent meg egyre gyakrabban, több szerző, de elsősorban Donald A. Grinde és Bruce Johansen munkáiban, akik ekkor már egészen figyelemre méltó elméleti háttérrel építettek a téma mögé. Végül a folyamat egy szenátusi döntésben csúcsosodott ki 1987-ben (az amerikai alkotmány létrehozásának bicentenáriuma alkalmából): a 76-os számú határozat³ elismeri az Irokéz Konföderáció hozzájárulását az USA alkotmányának kialakulásához, valamint azt, hogy az irokéz törzsszövetség politikai rendszere hatott mind a gyarmatok egy nemzetté válására, mind az amerikai alkotmány létrejöttéhez vezető demokratikus elvek kialakulására. Bár sokan e határozatra is az elmélet igazolásaként hivatkoznak, ez alapvetően egy – sokszor vitatott – politikai aktus volt csupán.

Mielőtt végigvesszük a felek érveit, röviden ki kell térnünk az irokézek társadalmi és politikai berendezkedésére, valamint a 17. és 18. századi Észak-Amerika északkeleti régiójának geostratégiai szempontú bemutatására.

Az irokézek társadalmi berendezkedése és a régió hatalmi viszonyai

Az említett időszakban az irokéz szövetség öt törzse hagyományosan a keletről a Hudson folyó és a Champlain-tó, északról a Szent Lőrinc-folyó és az Ontario-tó, nyugatról az Erie-tó és az Ohio-folyó által határolt térségben élt. A terület déli határa volt legbizonytalanabb, részben más indián törzsekkel vívott háborúk, részben a telepések terjeszkedése miatt. Keletről nyugat felé sorrendben a mohawkok, az oneidák, az onodagák, a kajugák és a szenekák szállásterülete húzódtott. Az irokéz törzsek tipikusan „hosszúházakban” laktak. E tény még önelnevezésükben is visszaköszött, mert az irokézeket Haudenosaauenne-nek, azaz „a Hosszúházak Népének” hívták.⁴ Az irokéz nevezés elsősorban a franciáknak köszönhetően ragadt rajtuk, akik szövetségeseik, a huronok (az irokézek régi ellensége) révén a huron nyelvből származó – sértőnek tekintett – *csörgőkígyó* jelentésű szót franciásították. A britek sokszor csak Öt Nemzetként nevezték a szövetségüket, majd a tuszkarórák 1722-es csatlakozásával Hat Nemzetként változtak rájuk. Lévéen, hogy területük a keleti partvidék közelében feküdt, az irokézek az első indián népek közé tartoztak, akikkel a telepések kapcsolatba kerültek Észak-Amerikában. Kiterjedt szállásterületek, a környező népekénél magasabb poli-

etéről bővebben lásd Elisabeth TOOKER: *Lewis Henry Morgan. The Myths on the Man*, University of Rochester Library Bulletin XXXVII (1984), www.lib.rochester.edu/index.cfm?PAGE=4040.
 3. A határozatot 1988-ban a kongresszus is megerősítette: <http://thomas.loc.gov/cgi-bin/bdquery/D?d100:76://bss/d100SC.lst>.

4. A törzsszövetségük szimbolikája is a hosszúházban ragadható meg, ahol több család élt együtt, egy épületben, de külön tűzhelyekkel. Ezt a hasonlatot ők maguk is használták, ami a földrajzi elhelyezkedésükből fakadt (New York északi részétől a Genesee folyóig egyetlen sávban húzódtak a falvaik).

तिकai szervezetségük, diplomáciai érzékük és elhelyezkedésük miatt az irokézek a telepések érkezésétől számított közel kétszáz éven át meghatározó politikai erőt jelentettek Észak-Amerikában.

Az irokéz társadalmi berendezkedés legfontosabb jellegzetessége volt egyrészt a matrilineáris rokonsági rendszer, a klánstruktúra az egyes törzsekben belül, de a legfontosabb a szövetségi rendszerük volt, ami kifejezetten meghatározó tényezővé tette őket a korszakban. Összevetve őket a francia–indián háborúk idejére már velük egyfajta alávetettségben és szövetségben élő delavár⁵ (kevésbé ismert nevükön, de eredeti önelnevezésük szerint: lenape) indiánokkal, jól látható, milyen eltérő pozíciót eredményezett a politikai irányítás különbözősége. A delavár az algonkin nyelvcsaládba tartozó törzs volt, amely meglehetősen atomisztikus, alacsony szervezettségi fokon állt, bár eredetileg kifejezetten nagy lélekszámának köszönhetően jelentős területet birtokolt. A falvak között nem volt erős együttműködés, mindegyiket saját főnök és saját törvények irányították, csak alkalmi összecsapások idejére szövetkeztek. Így a fehér telepések érkezését követő időszakban hamarosan a susquehannock indiánok, később az irokézek alávetettségébe kerültek. A delavárok sorsát egyértelműen a széttagolt és egymástól független politikai irányítás (és részben a tűzfegyverek hiánya) pecsételte meg.

Az irokéz szövetségi rendszer⁶ egy olyan szóbeli hagyományon alapul, amely szerint a kezdetben egymással is folyamatos háborúskodásban álló, legyengült, vetélkedő irokéz törzseket két hős, Deganawidah és Hiawatha egyesítette, miután sorban meggyőzték őket, hogy a háborúskodás helyett éljenek békében. A konföderáció pontos dátumáról vita van, de az biztos, hogy még az európai telepések érkezése előtt létrejött. A szövetség megszületésével egy időben megszületett az Irokéz Alkotmánynak is nevezett Great Binding Law (vagy Great Law of Peace), amely szabályozta a szövetség működését. Ezt a törzsszövetségi alkotmányt (írásos kultúra hiányában) nem őrzi közvetlen írásos emlék, csupán a törzs szájhagyománya és az úgynevezett wampum-övek,⁷ amelyek a különleges alkalmakat, megállapodásokat, egyezségeket volt hivatott egyfajta képi megjelenítéssel rögzíteni, szertartásos jelleggel. Az irokéz szövetség legfőbb hatalmi szerve a szövetséget alkotó törzsek ötven nagyfőnökéből álló nagytanács, amelynek eredeti szerepe a belső

⁵ Nevüket a Delaware folyóról kapták, ami viszont hangzása ellenére nem indián elnevezés: a folyót Virginia első angol kormányzójáról, De La Warr báróról nevezték el, aki francia felmenőktől származott.

⁶ Több amerikai történész, így például Timothy J. Shannon kifejezetten megkülönbözteti egymástól az Irokéz Liga és az Irokéz Konföderáció időszakát. Előbbit az európai telepésekkel való kapcsolatba kerülés előtti időszakra datálja, amikor az öt irokéz nemzet, később hatodikként a tuszkarórákkal kiegészülve fenntartotta a szövetséget, amely jellegénél fogva befelé forduló, a tagjai közötti benső békét fenntartani igyekvő, laza társulás volt. Ezzel szemben az Irokéz Konföderációt a 17. és 18. század hódításai nyomán formálódott, kifelé irányuló, katonai és kereskedelmi terjeszkedési céllal alakult politikai formációnak véli. Más kérdés, hogy ezzel szemben más kutatók, például Donald S. LUTZ, a Houstoni Egyetem politikatudomány-professzora egészen kiváló és alapos elemzésében (*The Iroquois Confederation Constitution. An Analysis*, Publius – The Journal of Federalism 28/2. [1998], 99–127) épp arra mutat rá az irokéz alkotmányossággal kapcsolatban, hogy az ő politikai berendezkedésük ab ovo hordozója volt egyfajta imperialista, terjeszkedő stratégiai alapállásnak.

⁷ Csiszolt kagylókból összeállított, esetenként fizetőeszközként is funkcionáló speciális kulturális alkotások, amelyek kódokat és szimbólumokat tartalmaztak.

nézeteltérések rendezése volt, nem pedig külső akciók összehangolása, ez azonban idővel megváltozott, ahogy erre majd kitérünk a továbbiakban.

A 17. század közepén a térségben több európai hatalom telepesei is aktívan tevékenykedtek és kereskedtek. Így a svédek és a hollandok az irokéz területektől délre, a franciák a Nagy-tavak környékén, a britek a keleti parttól egyre beljebb húzódva, a megannyi jelentős indián törzssel és törzsszövetséggel, a huronokkal, irokézekkel, a susquehannock indiánokkal, az erie indiánokkal, a mohikánokkal vagy a delavárokkal kerültek kapcsolatba. Bonyolult viszonyrendszerük leírására jelen tanulmány keretei nem alkalmasak. Viszont lényeges elem, hogy az európai telepések megjelenése olyan kereskedelmi cikkekhez juttatta a bennszülött törzseket, amiknek előállítására ők maguk képtelenek voltak. Legfőbb fizetőeszközük pedig a prém volt, ami olyan örült szörmeéhséget okozott a területen, hogy 1640-re a Genesee folyó és a Hudson folyó között szinte teljesen kikapusztították a hódokat.⁸ A hódprém-háborúnak is nevezett francia–irokéz háború kereskedelmi okokból kitört konfliktus volt, amelynek elsődleges szereplői a franciák és indián szövetségeseik voltak az irokézekkel szemben, utóbbiakat viszont főképp a hollandok és az a britek támogatták. A több mint hatvan évig tartó háború jelentősen átrendezte az erőviszonyokat a térségben, elsősorban az indián törzsek, de az európai telepések között is. Az irokézek fontos hatalmi tényező váltak, egyúttal a britek igyekeztek őket a franciák sakkban tartására, de területüket legalábbis puffernaként használni. A hollandok végletesen meggyengültek, helyüket a britek vették át, így az Észak-Amerikáért folyó európai vetélkedés francia–angol viszályra szűkült. A erős törzsnek számító huronokat az irokézek a háború végére szinte teljesen megsemmisítették és beolvasztották. A 18. század első felében az irokézek folyamatosan egyensúlyoztak az angolok és a franciák között: mindkét nagyhatalommal kereskedtek, és ráébredtek, hogy egyik fél túlzott megerősödése sem előnyös számukra, még akkor sem, ha (a szenekákat leszámítva) hagyományosan a britek szövetségeseinek számítottak. Azonban eljött az idő, amikor már nem tudtak tovább lavírozni, így mikor először a György király háborújaként (1744–48) elhíresült előjáték után a két európai birodalom között a gyarmatokon is kitört a hétéves háború – amit ezen a hadszíntéren francia–indián háborúnak (1754–63) is neveztek –, az irokézek mindkét alkalommal a britek természetes szövetségeseiként sodródtak bele az eseményekbe.

Mindezeket azon okból volt fontos áttekinteni, mert az irokéz befolyás tézisének hívei egyik legfontosabb érve, hogy az addig sokszor egymástól függetlenül cselekvő brit gyarmatok számára nemcsak passzív példa volt az irokéz szövetség, hanem az uniót az indiánok maguk ajánlották a telepéseknek, hogy egységesen és központilag tudjanak fellépni. Márpedig az irokézeknek mind az amerikai függetlenségi háború idején jelentkező belső megosztottságuk (amire később kitérünk), mind a 17. és 18. századi gyarmati hadszíntéren jelentkező bravúros katonai és diplomáciai hazardírozásuk azt látszik alátámasztani, hogy a legkevésbé sem voltak érdekeltek egy erős hatalom felemelkedésében a közvetlen közelükben.

⁸ A hódprém vízállósága miatt a gumigyártás feltalálása előtt az elsődleges eső elleni védekezésnek számított.

Az „irokéz befolyás” híveinek érvei

A tézist a fentebb említett Grinde és Johansen szerzőpáros munkássága teljesítette ki igazán, ezért elemzésünkben elsősorban az ő írásaikra koncentrálunk.⁹ Az érvrendszer legfontosabb elemei: 1) az „alapító atyákra”, különösen Benjamin Franklinre hivatkozás; 2) John Rutledge dél-karolinai küldött állítólagos szavai az alkotmányozó konvenció előtt; 3) Canasatego onondaga főnök tanácsa az 1744-es lancasteri tanácskozás során; 4) az irokézek küldöttségének meghívása 1775-ös (második) kontinentális kongresszusra; 5) hasonlóságok az irokéz szimbólumok és kifejezések, illetve az alkotmányban használt szimbólumok és kifejezések között; 6) az Albany-terv; 7) az amerikai alkotmány szellemisége, elvei és az irokéz konföderáció elvei között.

Bár a tézis hívei is elismerik, nehéz közvetlen bizonyítékokat találni arra, hogy az „alapító atyák” gondolkodására közvetlenül hatottak az irokézek világfelfogása és hatalomról alkotott nézeteik, véleményük szerint összességében mégis könnyű erre az álláspontra jutni. És tényszerű, hogy a korabeli jelentősebb gyarmati politikusok viszonylag nagy hányadától¹⁰ tudnak felmutatni olyan idézeteket, amelyek ha az irokézeket nem is minden esetben említik konkrétan, de a bennszülött törzsek különböző szövetségi rendszereiről legalábbis gyakran megemlékeznek. Szerzőink Benjamin Franklin esetében több dokumentumra is hivatkoznak. Az egyik ilyen egy levél, amit a források szerint James Parkernek írt 1751-ben, melyben valóban hivatkozik az irokéz szövetségre (az angol megnevezés nyomán Hat Nemzetként).¹¹ Igaz, a velük kapcsolatos kitételei („ignorant savages” [tudatlan vademberek]) nem látszanak alátámasztani azt az indiánok iránti rajongást, amit Grinde-ék igyekeznek bizonyítani. Szerintük ugyanis Franklin jól ismerte az irokéz politikai rendszert, és fel is használta mintaként az Albany-terv¹² megalkotásához. Canasatego onondaga főnöknek, aki rendszeresen tárgyalt a britekkel, az irokéz befolyás hívei több helyütt is idézik elhíresült mondatait, amelyekben 1744-ben összefogást tanácsolt a telepéseknek.¹³ Ráadásul Benjamin Franklin állítólag felhasználta és nyomdai lehetőségeit bevetve terjesztette is ezt az idézetet. Canasatego felhívása

⁹ Elsősorban az *Exemplar of Liberty. Native America and the Evolution of Democracy* című közös kötetükre (lásd www.ratical.org/many_worlds/6Nations/EoL/).

¹⁰ John Adams, George Washington, Thomas Paine, James Madison, Thomas Jefferson.

¹¹ Az elhíresült idézet pontosan: „It would be a strange thing if Six Nations of ignorant savages should be capable of forming a scheme for such an union, and be able to execute it in such a manner as that it has subsisted ages and appears indissoluble; and yet that a like union should be impracticable for ten or a dozen English colonies, to whom it is more necessary and must be more advantageous, and who cannot be supposed to want an equal understanding of their interests.” Lásd www.smithsoniansource.org/display/primarysource/viewdetails.aspx?PrimarySourceId=1198.

¹² Az Albany-tervet Franklin az 1754-es albanyi kongresszuson mutatta be, és a tizenhárom gyarmati unióját és egységes kormányzását propagálta. A tervet azonban a gyarmatok gyűlései és a brit korona képviselői is elvetették, bár eltérő okokból.

¹³ „We heartily recommend Union and a good Agreement between you our Brethren. Never disagree, but preserve a strict Friendship for one another, and thereby you, as well as we, will become the stronger. Our wise Forefathers established Union and Amity between the Five Nations; this has given us great Weight and Authority with our neighbouring Nations. We are a powerful Confederacy; and, by your observing the same Methods our wise Forefathers have taken, you will acquire fresh Strength and Power.”

újból előkerült 1755-ben, amikor az indiánügyi megbízottak idézték fel korábbi szavait, és hozzátették, mennyire hálásak az egykori jótanácsért.¹⁴

A függetlenedéssel szembeni vita nyomán 1775-ben életre hívott és az Independence Hallban tartott második kontinentális kongresszusra igazolhatóan hívtak irokéz küldötteket, ami megtisztelő gesztusról árulkodik. Az épületben el is szállásoltak őket. John Rutledge dél-karolinai küldött az 1787-es alkotmányozó konvenció egyik bizottságának elnökeként állítólag az irokéz alkotmány szavait olvasta fel¹⁵ társainak, amelyek kísértetiesen emlékeztetnek a későbbi amerikai alkotmány preambuluma. Az irokéz alkotmányban megjelenő szimbólumrendszer valóban mutat feltűnő hasonlóságokat azokkal a szimbólumokkal, amiket az amerikai alkotmány vagy az önálló amerikai nemzetért harcolók is használtak. Ezen túl létezett egy Sons of Liberty elnevezésű titkos társaság, amely a gyarmati függetlenedésért harcolókból állt, ők pedig előszeretettel használtak tudatosan indián szimbólumokat: a Szabadság Fáját (elképzelhető, hogy az irokéz törvények Nagy Békefájára utal), ugyanők a „bostoni teadélután” során mohawk öltözetet öltve semmisítették meg a teaszállítmányokat. Az USA címerében is látható tizenhárom nyílvevő az elmélet hívei szerint az irokéz hagyományban jelenlévő hasonlatra utal, amivel az irokéz törvényalkotó, Deganawidah illusztrálta a törzseknek az összefogás erejét: eszerint egy nyílvevőt el lehet törni, de hatot összefogva már nem.

Sok esetben magának az irokéz alkotmánynak a csupán szóbeli hagyományon alapuló volta is támadási felületet nyújt. Ezért erre külön kitérünk, hogy értékelhetjük-e eredeti szöveggént. A szóbeli alkotmány hitelességét illetően több válasz is kínálkozik. Egyrészt azoknál a népeknél, amelyeknél írásbeliség híján komoly hagyománya van a tudás és törzsi emlékezet szóbeli átadásának, más törvényszerűségek vonatkoznak az információ rögzítésére, kevésbé érvényesül a „pletyka-hatás”.¹⁶ Ezzel kapcsolatban fontos tudni, hogy a torzulás elsősorban ott lép fel, ahol hiányzik a jelentés által teremtett értelmezési közeg. Az irokéz hagyományban (és általában a tradicionális törzsi kultúrákban) azonban kezdettől nagyon fontos a kulturális tudás átadásának ismétlődő jellege és a generációk közti áthagyományozásban gyakorlatilag egész életen át zajló folyamata. Így a kontextus folyamatosan jelen van a tudás átadása során, amit a nyelvi redundancia¹⁷ is segít. Másodszor, ahogy arra Donald S. Lutz is rámutat, a fennmaradt leiratok között igen csekély és nem lényegi a különbség. Harmadszor: amennyiben van egy pontos for-

Idézi Samuel B. PAYNE Jr.: *The Iroquois League, the Articles of Confederation, and the Constitution*, The William and Mary Quarterly 1996. július, 609 (www2.hawaii.edu/~rrath/hist460/IroqInf-Payne.pdf).

¹⁴ „Our forefathers rejoiced to hear Cannassatego speak these words. ... They said to one another, »The Six Nations are a wise people. Let us hearken to them, and take their counsel, and teach our children to follow it ...« We thank the great God that we are all united; that we have a strong confederacy [and that we] have lighted a great council-fire at Philadelphia.” *Uo.*, 610 (a hármasponttal jelzett kihagyások Payne-től származnak).

¹⁵ „We, the people, to form a union, to establish peace, equity, and order...”

¹⁶ Az információ fokozatos roncslódása minden egyes kommunikációs lépcső – azaz a résztvevők információátadása mint stáció – esetében.

¹⁷ Információelméleti szempontból több jel felhasználása, mint amennyire az adott információ közvetítéséhez feltétlenül szükség van. Ennek van grammatikai szintje is, de a non-verbális kommunikáció kiegészítő szerepe is ide tartozik.

mája a szóbeli felidézésnek, vagy egy sorrendisége, rítusa a recitálásnak, az segíti a torzítatlan fennmaradást. A tartalom változatlan megőrzésének elősegítője például a verses forma is, ugyanis a rím, a ritmus megakadályozzák, hogy bizonyos szavak kiessenek vagy megváltozzanak a nagyméretű információs tömbök esetében. Gondoljunk az antik időmértékes verselésre, amely szintén nem öncélú volt: hosszabb eposzok, epikus költemények esetében a megőrzést is elősegítette. Ezek alapján nem tűnik túlzónak elfogadni azt a feltevést, hogy írásbeliség hiányában is hitelesnek tekinthetjük az irokéz szövetség működését szabályozó fennmaradt emlékeket.

Természetesen az irokéz befolyás elméletének megjelenése azonnal lehetőséget adott indián vezetőknek, hogy a Great Law of Peace valóban magasztos eszméire hivatkozva olyan messzire szaladjanak a következtetésekben, mint hogy az Öt Nemzet szövetsége a béke és a humanitás legmagasabbrendű megtestesülése volt ezen a földön. Teljesen elfeledkezve egyébként arról, hogy a béke és egyetértés csak a többi irokéz törzsre vonatkozott, és a szövetség konkrét csoportokat irtott ki a hódításai nyomán. Vagy hogy olyan állításokat tegyenek, miszerint az az elv, hogy a törvény szent és sérthetetlen, nem az antik görögöknél vagy Rómában született meg, hanem az Irokéz Konföderációban.¹⁸

Az irokéz befolyás tézisének ellenzői

Több jelentős történész is nyílt vitába keveredett a Grinde–Johansen szerzőpárossal. Legismertebb ellenfeleik a teljesség igénye nélkül: Elisabeth Tooker, Samuel B. Payne, Philip Levy, Timothy J. Shannon, William A. Starna, George R. Hammel és Donald S. Lutz.

Timothy J. Shannon egy egész könyvet szánt az 1754-es albanyi kongresszussal kapcsolatos tévhitek elosztatására,¹⁹ és a gyarmati korszak egyik elismert tekintélyeként egyértelműen cáfolja, hogy Benjamin Franklin (vagy akár a többi alapító atya) az irokézek szövetségére követendő példaként tekintett volna. Shannon szerint Franklin egyszerűen barbároknak látta az indiánokat és negatív példaként állította a gyarmatok elé: lám, még ezek a vademberek is képesek a társulás primitív formáira, hát mi ne lennénk? Magával az Albany-tervvel kapcsolatban a szerző szerint igen eltért a jelentőségének és a hatásának a felfogása már az egyes korabeli szereplők részéről is. Benjamin Franklin és John Adams nézete alapján, ha az Albany-tervet elfogadták volna a kolóniák, akkor képessé váltak volna önmaguk megvédésére a hétéves háborúban, szükségtelenné téve a brit hadsereg állomásozását Észak-Amerikában. Ennek (és a brit háborús költségek) hiányában viszont a Brit Birodalom nem lett volna rászorítva gyarmatai megadóztatására. Ennek ellenére nem tagadják, hogy az önállóság kivívása bekövetkezett volna, de akár egy évszázaddal később. Franklin állítólag az Albany-terv legnagyobb sikerének utólag éppen meg

¹⁸ Ilyen és még meredekebb állításokkal kapcsolatban lásd az 1987-es Cornell-konferencia anyagában John Mohawk felszólalásait: www.garywitherspoon.com/AIS203Witherspoon_IndianRootsDemo.pdf.

¹⁹ Timothy J. SHANNON: *Indians and Colonists at the Crossroads of Empire. The Albany Congress of 1754*, Cornell University Press, Ithaca, 2000.

nem valósulását tartotta, mivel nem szándékoltan siettette az USA létrehozását. Több történész is ennek révén az Albany-tervet a későbbi alkotmányozó konvenció főpróbájának és előképének tartotta. A 20. századi történészek korrigálták a 19. századi patrióták túláradó megközelítését, mivel elkezdtek vizsgálni, hogy az 1765 előtti gyarmati unióra törekvő próbálkozások kiterjedtsége mire vonatkozott. Azonban a britek felelősségét az Albany-terv elbukásában gyakorlatilag szétosztatták, a Brit Birodalmat pedig a gyarmatok számára fellendülést hozó entitásként írták le. Bár Charles M. Andrews egyenesen arra mutatott rá az Albany-tervvel kapcsolatban, hogy annak általános elutasítása a gyarmatok részéről jelzi az unió iránti vágyak hiányát, a kor történészei továbbra is az amerikai alkotmányozási szándék jeleként tekintettek a tervre.

Shannon szerint ez az alapvető hozzáállás nem változott napjainkig sem. Ennek nagyrészt az is az oka, hogy a gyarmati uniót, az amerikai forradalmat és a függetlenség kivívását továbbra is egymásból következőnek és szétválaszthatatlannak tekintjük, amely események aztán az 1787-es alkotmányban csúcsosodtak volna ki. Még az irokéz tézis hívei is – akik pedig az elmúlt évtizedekben a legkeményebben dolgoztak azon, hogy megváltoztassák az albany kongresszusról alkotott nézeteket – szívük mélyén ugyanazzal a feltételezéssel élnek: az Albany-terv megalkotóit az alapító atyák státuszával ruházzák fel.

Az az albany kongresszus, amely az említett feltételezések szerint az amerikai függetlenségi háború híres, gyarmatok közötti kongresszusainak előképe lenne, már a környezet, a keret szempontjából is teljesen eltérő képet mutat. Ez egy angol–irokéz egyezményhez kapcsolódó tanácskozás volt, amit a brit korona parancsára hívtak össze, és egy holland városban tartottak az angol–francia–indián határterületen.

Starna és Hammel közös cikkükben²⁰ elsősorban Canasatego onondaga főnök jelentőségével és az általa mondottakkal kapcsolatos kritikára összpontosítanak, hiszen ez és az 1744-es lancasteri találkozó Grinde és Johansen érveinek egyik sarokpontja. A találkozó célja a franciák kanadai előretörésének megállítása, résztvevői pedig az irokéz küldöttség mellett a pennsylvaniai, a marylandi és a virginiai telepesek képviselői voltak. Fontos tudni, hogy az említett időszak az Irokéz Konföderáció folyamatos gyengülését hozta, az elszegényedés, éhínség, Európából behurcolt járványok okozta népességsökkenés és a terjedő alkoholizmus miatt az irokézek pozíciói meggyengültek, így folyamatos lavírozásra kényszerültek a franciák és az angolok között. Azonban az 1730–40-es években a korábbi diplomáciai bűvészmutatványaik fenntarthatatlanná váltak: franciák és indián szövetségeik hatoltak be irokéz területre, az angolok pedig mohawk földeket kezdtek felvásárolni hatalmas iramban. Az irokézek teljes politikai és katonai nyomás alatt találták magukat északról, nyugatról és keletről, miközben régi ellenségeikkel, a catawba indiánokkal is harcoltak. Ebben a beszorított helyzetben kötöttek szövetséget Pennsylvania gyarmattal. 1732-től ugyanis Pennsylvania új indiánpolitikát kezdett el: az irokézeket erősítette, és szállásterületüket egyfajta ütközőzónaként használta a francia terjeszkedéssel szemben, cserébe a többi indián törzs feletti szupremáciájukat erő-

²⁰ William A. STARNA – George R. HAMMEL: *History and the Burden of Proof. The Case of Iroquois Influence on the U.S. Constitution*, New York History 77. (1996), 427–452.

sította. Ez pedig kölcsönös előnyökkel járt a két fél számára. Canasatego feltehetően nem volt onondagá törzsfő, de rendszeresen követként szolgált a brit gyarmatokkal folyó egyezkedés során, mivel jó szónok és ambiciózus ember volt, törzsén belül pedig a britpárti frakcióhoz tartozott. Azonban azt, hogy nem pusztán önzetlen és önfeledt szimpátia vezette őket a brit gyarmatokkal kialakított viszony során, jól mutatja, hogy az onondagák New York kormányzójának kifejezett kérése ellenére is semlegesek maradtak a franciákkal szemben. Canasatego felhívása a gyarmati unióra tehát elsősorban arra vonatkozott, hogy a britek folytassanak végre egységes politikát a franciákkal és főleg az irokézekkel kapcsolatban, mert ennek hiánya egyszerűen veszélyes volt a törzsszövetségre nézve. Az irokézek sokszor jártak úgy követségben a telepeseknél, hogy a franciák és indián szövetségeik ellen kértek segítséget. Ezen látogatások alkalmával rendszeresen az egységes fellépés hiányát és a hanyagságot kérték számon a brit gyarmatokon, de mindezek fényében sem állt érdekükben – főképp az európaiak földéhségét ismerve – a közvetlen szomszédságukban az egyik hatalom túlzott megerősödése. Starna és Hammel a cikk további részében kifejezetten támadásba megy át, és több helyen is pontatlansággal, helytelen idézésekkel, átértelmezésekkel, továbbgondolásokkal vádolják Grinde-eket. Bár ezek önmagukban nem cáfolják az irokéz befolyás tézisé, valóban kérdéseket vetnek fel a tudományos hitelességet illetően.

Elisabeth Tooker cikkeiben²¹ elsősorban tudománytalansággal és a kézzelfogható bizonyítékok hiányával vádolja Grinde-et és Jonahsent. Ezen túl azonban rámutat arra, hogy az irokézek egyhangú konszenzuson alapuló döntéshozatala és az amerikai alkotmány többségi döntésen alapuló döntéshozatala között hatalmas a távolság. Másodsorban a vezetőválasztási procedúra eltérésére is felhívja a figyelmet, miszerint az amerikai szenátus tagjait bizony nem klánok női matriarchái választják, márpedig ez is jelentős különbség.

Samuel B. Payne egyik cáfolatában²² arra hívja fel a figyelmet, hogy az összefogó és függetlenedő gyarmatoknak potenciálisan akár lehetett előképük, de nem az irokézek, hanem az új-angliai telepések, akik Új-Anglia Konföderáció néven megvalósították négy kolónia (a Massachusetts-öböl, Plymouth, Connecticut és New Haven) szövetségét már 1643-ban, azaz száz évvel a lancasteri találkozón elhangzott irokéz javaslat előtt. Volt írott alkotmányuk, évente ülésező, nyolcfős vezetőségük (kolóniánként kettő), tárgyaltak más kormányzatokkal, katonai csapatokat tartottak fent, háborút indítottak és egyezségeket írtak alá. Már-már olyan fokú volt önállósággal intézték ügyeiket, mint egy szuverén kormányzat. Mindez odáig fajult, hogy meglepő módon a hollandokkal kötött 1650-es egyezségük másolatát meg sem küldték jóváhagyásra a brit uralkodónak. Bár e szövetség elhanyagolható hatást gyakorolhatott az amerikai alkotmányra és csekély hatást a konföderációs cikkekre, Payne szerint kulturálisan még mindig inkább lehetett előképe a gyarmatok szövetségének, mint az irokéz példa. Arról nem is beszélve, hogy 1643 és 1775 között legkevesebb mintegy húsz különböző, egymással is versenyző változata volt

²¹ ELISABETH TOOKER: *The United States Constitution and the Iroquois League*, *Ethnohistory* 35/4. (1988), 305–336; Uő.: *Rejoinder of Johansen*, *Ethnohistory* 37/3. (1990), 291–297.

²² PAYNE: *I. m.*

azoknak a terveknek, amelyek a gyarmatok uniójára ajánlottak megoldást. Az ötlet tehát ez alapján nem az irokézekről származott.

Az irokéz alkotmány elemzése

Donald S. Lutz részletes elemzésében²³ mutatja be, hogy az irokéz alkotmány milyen sok tekintetben tér el nemcsak az európai politikafelfogástól, de az amerikai nemzet későbbi alkotmányától is. Szerinte bár az irokéz törzsszövetség nem gyakorolt közvetlen hatást az Egyesült Államok alkotmányára, de érdemes saját jogán vizsgálni a jelentőségét, hiszen ez az észak-amerikai kontinens legrégebb, fennmaradt alaptörvénye. (Még ha nem is írásos emlékekben, hanem a szóbeli hagyomány útján rögzült.)

A Great Binding Law (Great Law of Peace – a továbbiakban Irokéz Törvényeknek nevezzük) az irokézek szájhagyományon alapuló alkotmánya volt. Részletes elemzése több érdekes szempontra is rámutat, amelyekből most csak hármat emelünk ki: 1) az egyhangú döntések elvének kívánalma mögött a formális egyenlőség ellenére komoly törzsi egyenlőtlenség állt; 2) nagyfokú érzékenység a belső közvélemény hangulatára, annak ellenére, hogy a vezetők kiválasztása kifejezetten nemdemokratikus, elitista módon ment végbe; 3) több kiegészítő intézmény megjelenése, ami a konszenzusos döntés hagyományos formáját célozza az egyszerű többség elve helyett.

A feltételezés, hogy az irokéz törzsszövetség példája jelentős hatást gyakorolt a konföderációs cikkelyekre és az Egyesült Államok alkotmányára, Lutz szerint egyértelműen hibás alapokon nyugszik. Az irokéz törzsszövetség nem az említett dokumentumokra kifejtett direkt hatása révén fontos, hanem mert egy jelentős „pillanat” terméke. A törzsszövetség létrejötté ugyanis kiterjedt hatást gyakorolt az észak-amerikai történelemre. Az irokéz alkotmány azért is igazi koremlék, mivel egy ritka láttelepe egy különleges átmenetnek: egy teljesen a szokásjogon alapuló hagyományos társadalomból egy specializált politikai osztállyal bíró formális kormányzati rendszerrel rendelkező társadalomba. Gyakorlatilag azon hiányzó láncszemet jelenti, ami a „prepolitikai” társadalom és az állam létrejötté között húzódik.

Lutz egyik legfontosabb megállapítása: annak ellenére, hogy az irokéz alkotmány a törzsszövetség tagjai számára lehetővé tette az összehangolt tevékenységet, s ezzel versenyelőnyt biztosított más törzsekkel szemben, ezen összefogás prepolitikai elemei versenyhátrányt jelentettek a fejlettebb társadalmi berendezkedéssel rendelkező telepésekkel szemben.²⁴ Az egyik rendkívül jellegzetes eleme az Irokéz Szövetségnek, hogy a hírével ellentétben az elsődleges (és kezdeti) célja a tagjai közötti béke biztosítása volt, nem pedig a kifelé irányuló tevékenységek összehangolása. Önmagában ez a tényező kettős

²³ LUTZ: I. m.

²⁴ Ehhez kiegészítésképpen jó példa, hogy az amerikai függetlenségi háború idején teljes megosztottság volt a sokáig döntésképtelen irokéz szövetségben belül, és igencsak megmutatkozott az erős központi hatalom hiánya. Végül az oneidák és a tuszkarórák nagy része az amerikai gyarmatok, míg a szenekák, kajugák, onondagák és a mohawkok a britek oldalára álltak.

hatásmechanizmussal járt: lecsökkentette a belső konfliktusokat, ugyanakkor lehetőse-
get teremtett a közös fenyegetés elhárítására.

A második jellegzetesség (szintén a róla kialakult hiedelemmel ellentétben, ami el-
sősorban a felületes értelmezésnek köszönhető), hogy nem egyenlő felek között kotte-
tett. Bár azáltal, hogy egyhangú végeredményt követel, a döntéshozatali mechanizmusa
valóban egyenlő lehetőséget ad minden benne részt vevő törzsnek, hogy vétóval éljen
bármilyen javaslattal szemben. Azonban magának a döntéshozatali folyamatnak a során
(ahogy az alkotmány más elemeiben is) a mohawkokat teszi elsővé az egyenlők között.

A harmadik jellegzetessége (szintén a közhiedelemmel ellentétben), hogy a szövetség
vezetőit nem demokratikus úton választották, ahogy az esetleges eltávolításuk sem kifeje-
zetten politikai módon történt. Az irokéz összefogás felépítésének politikai értelemben
vett átmeneti jellegét tükrözi, azaz megoldása félutas jellegzetesség a prepolitikai és a
teljesen politikai társadalom között.

Az Irokéz Törvények negyedik jellegzetessége, hogy engedélyezte a szövetségi tanács-
kozás tagjainak bővítését a szokásos eljárásrendtől eltérő módon is, elsősorban a harci
erényeket csillogtató vezetők beemelésével. Ebből fakadóan a tanács egy agresszívabb (és
ami fontos: nem visszahívható) csoporttal is folyamatosan bővült, ami természetesen
befolyásolta az irokézek stratégiai lépéseit is.

Az ötödik jellegzetesség az olyan rendelkezések megléte, amelyekből fakadóan a
törzsszövetség nem egyszerűen védekező alapállást vett fel, hanem egyenesen intézmé-
nyesített és igazolt háborúskodásokat folytatott az ellenség megsemmisítésért. Ezek a
jellegzetességek rendkívül sikeres formációvá tették több mint egy évszázadon keresztül,
sikere az Európából érkező telepesek figyelmét is kivívta. Ezért az újonnan érkezettek az
irokézeket szövetségesükké igyekeztek tenni, ami viszont hosszú távon azzal járt, hogy
mivel e törzsszövetség hagyományosan és általában brit támogatónak számított (erről
részletesen máshol), az amerikai függetlenségi háborút követően az újonnan létrejött
Egyesült Államok elsőszámú célpontjává vált.

Az irokéz alkotmány lehetővé tette a szövetség tagjainak kibővítését politikai célból,
egyfajta politikai megállapodás részeként, amelynek során az aspiráns törzs elfogadta a
szövetségi tanács döntéseinek való alárendelést. Szintén igen sajátos volt az Irokéz Tör-
vényeknek az a szemlélete, miszerint a tisztséget viselő nem birtokolja a tisztséget, nem
tartozik elválaszthatatlanul a személyéhez, csupán „elfoglalja”, halála vagy eltávolítása
esetén megüresedik a poszt. Ez igen modern megközelítés, kevésbé jellemző a törzsi
berendezkedésű népekre.

A törzsszövetség központi politikai intézménye a nagytanács volt, amelyet az 5 törzs
50 nagyfőnöke alkotott. Maga az alkotmány nem tartalmazza a felosztás arányát az
egyres törzsek között, de más forrásokból ismerjük azt. Az onondagák 14 főnökkel, a
kajugák 10-zel, a mohawkok és oneideák 9-cel, és a szenekák 8 főnökkel képviseltet-
ték magukat. A törzsek által küldött vezetők száma távolról sem tükrözte a népességi
adatokat, hiszen a legnépesebbek éppen a szenekák és a mohawkok voltak. Azonban
mivel a törvény szerint minden törzsnek csak egy szavazata volt és minden adott törz-
sön belüli döntésnek egyhangúnak kellett lennie a tárgyalta kérdés esetében (mielőtt a

szövetségi tanács elé került), ezért a törzsenkénti delegáltak száma sem előnnyel, sem hátránnyal nem járt.

Az egyhangú döntés elve az amerikai őslakosok tradicionális szemléletével függött össze. Az erős központi hatalom hiányából és specializáltság elvéből (azaz hogy sokszor szituatív volt, egy adott tevékenység elvégzését ki vezette) logikusan következett, hogy a nagy szabadságfok mellett muszáj volt a törzs egyhangú véleménye az azonos módon való cselekvéshez. Az ehhez vezető egyik eszköz volt, hogy az irokéz kultúrában nagyra becsülték az ékesszólás és a meggyőzés képességét.

Az Irokéz Szövetség igazi újítása azonban nem az egyhangú, konszenzuális döntés támogatása volt – amit egyébként rendszeresen ki szoktak emelni –, hanem ezen elv alkalmazása egy specializált döntéshozó szervben, a nagytanácsban. Mivel a törvények nem korlátozták a tanács döntési hatókörét, a tárgyalható témákat, ezért minden korábbi, szokásjogon alapuló törzsi beidegződést megváltoztathatott.

Habár a felületes szemlélő számára az irokéz alkotmány úgy tűnhet, mint amely a törzsszövetség tagjai között hatalmi egyensúlyt hozott létre, valójában a mohawkok kiváltságos helyzetét mutatja, amit a többi törzs számára elfogadható garanciákkal kompenzált. Minden, a szövetségi tanács elé kerülő ügyet az egyes törzsek külön-külön törzsi tanácsaiban tárgyaltak meg, majd döntésüket azzal kapcsolatban törzsenként egyhangúan hozták meg. (Addig tárgyalták újra és újra, amíg egyhangú döntésre nem jutottak.) A mohawkok voltak az elsők, akik az adott témát maguk között megbeszélték, ami komoly döntéshozatali előnyt biztosított számukra. Egyetlen más törzs sem zavarhatta meg belső gyűléseiket megállapításokkal vagy kérdésfeltevésekkel. Az első hely kiemelt jelentőségét az is mutatja, hogy a mohawk tanácskozási eljárásrend az egyetlen, amely minden részletében kidolgozott volt. Miután a mohawkok megegyezésre jutottak, előterjesztésüket a szenekák elé vitték, akik ugyanígy külső tényezőktől zavartalanul lefolytatták a maguk belső vitáját, s ennek végén meghozták egyhangú döntésüket. Ezután következtek hasonló módon az oneidák, majd a kajugák, legvégül az onondagák. Mivel a törzsszövetségi döntéshozatal egyhangúságot kívánt, ezért minden törzs gyakorlatilag a mohawkok véleményéhez képest határozta meg a sajátját, azaz vagy egyetértett azzal, vagy elutasította. Ez azzal járt, hogy a mohawkok képesek voltak egy-egy témát keretbe helyezni, értelmezni és megoldást javasolni rá, miközben a többi törzs csak a hozzá való viszonyulását választhatta meg, de nem értelmezhetette újra a kérdést. Tehát a tárgyalási sorrend a törvényhozó hatalom struktúráján belüli erősorrendet is meghatározta, hiszen minél később került sor egy törzsre, annál kevésbé tudta befolyásolni a döntés kimenetelét, miközben az egyhangúság elve folyamatosan a tanácskozási feje fölött lebegett. Miután a legutolsó onondagák tájékoztatták a döntésükről a mohawkokat, azok kihirdették a végső döntést. Bár az onondagák rendelkeztek azzal a lehetőséggel, hogy amennyiben az előző négy törzs szavazatai éppen kétfelé oszlottak, akkor döntésükkel többségi irányba vigyék a szavazást, azonban ez a státusz csak jelképes volt, hiszen egyhangú döntés hiányában nem volt törzsszövetségi végeredmény. A mohawkok speciális státuszát egy egyébiránt redundáns rendelkezés is erősítette. Eszerint amennyiben egyedül ők nem értenek egyet a kérdésben a többi törzsszel, ez önmagában elegendő, hogy meggátolja a végeredmény kihirdetését. (A rendelkezés

azért redundáns, hiszen minden döntés esetében egyhangúságot kíván az eljárásrend.) Másfelől, ha egyedül az onondagáknak volt más véleménye egy kérdés megítéléséről a többi törzshöz képest, akkor a felek újratárgyalták az előterjesztést. De ha a többi négy szövetségi tag továbbra is ragaszkodott a véleményéhez, akkor az egyhangúság érdekében az onondagáknak is bele kellett egyezniük. Tehát minden értelemben az ő pozíciójuk volt a leggyengébb. Ezzel függhet össze, hogy kompenzációképpen a legtöbb megtisztelő rituális és reprezentatív szerepet a szövetségi gyűlések során ők kapták. A gyűlés mindig az ő területükön volt, ők voltak a házigazdák, a „tanácskozó tűz őrői”.

A két legfontosabb szereplője tehát a szövetségnek a mohawkok és a szenekák voltak. Amennyiben azonos döntésre jutottak, a többiek már eleve egy egységes véleménnyel szembesültek. Hiszen ha már a két első tárgyaló között nem volt egyetértés, akkor az előterjesztés az egyhangúság követelménye és a mohawkok eleve adott vétőjoga miatt el sem jutott addig, hogy a többiek tárgyalhassanak róla. Az eljárásrend azon túl, hogy a mohawkokat összehasonlíthatatlan előnyhöz jutatta, a mohawkok és a szenekák kettősét a törvényhozó hatalom irányítóivá tette.

A szeneka–mohawk kapcsolat látszólag nem determinisztikus, hiszen mind földrajzi, mint az irokéz nyelven belül nyelvjárási értelemben a legtávolabb estek egymástól. (A szenekák a szövetség legnyugatibb, a mohawkok a legkeletibb részén éltek, irokéz dialektusuk különbözött egymástól.) Mégis szükségszerű stratégiai szövetségesnek számítottak egymás számára: 1) népesség szempontjából ketten együtt az irokéz szövetség népességének közel kétharmadát adták, tehát a harcosok száma szempontjából a háborúskodás oroszlánrésze rájuk esett; 2) a mohawk szállásterületek algonkin nyelvű törzsek erős nyomása alatt feküdt, gyakorlatilag egy ellenséges, algonkin–„tenger” szélén, bár geostratégiai szempontból előnyös védekező pozícióban. Azzal, hogy a szenekák személyében lett egy erős (és harcias) szövetségesük, nyugatról biztosítva volt a hátuk és a szárnyaik is, egyúttal általuk megtriplázódott a bevethető harcosok száma. A többi irokéz törzs szövetségbe való bevonása csak hab volt a tortán. A legerősebb oka így éppen a mohawkoknak volt a szövetség létrehozására, ez megmagyarázza, hogy – ahogy arról a hagyomány is megemlékezik – ők kezdeményezték a létrejöttét. A szenekák csatlakozását elősegítette, hogy számarányukat elismerendő a második legjelentősebb szerepet kapták a szövetségben, míg az onondagák, földrajzilag a szövetségen belül központi elhelyezkedésükből fakadóan egy minden oldalról védett pozícióba kerültek. Ezért fogadták el a megtisztelő, ám sok szempontból csak névleges és alávetett pozíciót. Tehát az irokéz törzsszövetség nem egyenlő felek társulása volt, sokkal inkább hasonlított egy családban is jelenlévő egyenlőtlen státuszú kapcsolatokra. Amire csak ráerősített, hogy maguk az irokézek is (egyébként más indián törzsekre is jellemző módon), az egymás közti viszonyaikra jellemzően családtagok kifejezéseit használták.²⁵

²⁵ Nemcsak abban mutatkozik ez meg, hogy a szövetségen belül explicit módon a mohawkok, szenekák és onondagák számítottak az „idősebb testvéreknek”, míg a kajugák és oneidák az „ifjabb testvérnek”, hanem az irokézek szinte imperialista törekvéseinek leképeződéseképpen a szövetségbe különböző – sokszor nem tagi – viszonyba bevont, az alávetettség különböző szintjein álló egyéb törzseket is hasonló rokonsági terminusokkal (gyermek, ifjabb testvér, asszony, unokaöcs) illették. Így az irokézek az alávetett

Miért nem előképe az irokéz politikai berendezkedés az Albany-tervnek, a konföderációs cikkelyeknek vagy az Egyesült Államok alkotmányának? Például azért, mert ezekben teljesen ismeretlen az egyhangúság elve. Az irokéz alkotmányban nincs külön végrehajtó hatalom és nincs elkülönített bírói hatalom (ezek teljesen európai eredetű elképzelések), hiszen a nagytanács látta el mindezeket egyszerre. Ugyanakkor nem is foglalkozott az egyes törzsek, pláne nem az egyes klánok belső viszonyaival, vitáival, egyszerűen máshol húzódott a beavatkozási köre. Így aztán egy adott egyénre nézvést is sokkal áttételesebb volt a döntéseinek a hatása, mint amit az amerikai kongresszus képes gyakorolni egy állampolgárára.

Lutz szerint bár a konföderációs cikkelyekben megmutatkozó laza szövetségi elv első látásra valóban hasonlít az irokéz törzsszövetségre, de csak annyira, mint bármilyen más konföderációs társulásra azóta és korábban. Egy konföderációnak ugyanis van egy logikus és természetes politikai formája, amely egymástól függetlenül kifejlődött több területen is, így az irokézeknél, de más indián törzseknél is.²⁶ A legjelentősebb különbség azonban az irokézek szövetsége és a későbbi amerikai alkotmány rendelkezései között a mód, ahogyan vezetőiket, képviselőiket megválasztják. Az irokézek tradicionális, egyértelműen oligarchikus és konszenzusos vezetőválasztási eljárásrendje élesen szemben áll a későbbi Egyesült Államok széles választójogon alapuló szavazással lebonyolított, többségi elvet követő választási rendszerével. Ahogyan a konföderációt alkotó törzsek közti egyenlőségről szőtt feltételezés is teljesen téves, úgy a demokratikus jellegéről szóló érvek sem helytállóak. Feltehetően a számtalan tárgyalást, egyeztetést preferáló rendszer és a konszenzuskeresési attitűd téveszti meg a felületes szemlélőket. Ezzel szemben a valóság az, hogy a jellemző a nem demokratikus jelleg volt mind a törzseken belül, mind a szövetség egészét tekintve. Miután az irokéz konföderáció főnökökből²⁷ álló nagytanácsa volt a legfontosabb és legfőbb politikai intézmény, ezért a tagjainak a kiválasztása kiemelt fontosságú. A nagytanácsba küldendő főnökök kiválasztásában – az irokézek nőági leszármazáson alapuló rendszeréből fakadóan – kizárólag 50 kiváltságos (*royaneh*) család női vettek részt, akik a fiaik közül együtt választottak jelölteket, mindezt a törzseken belüli speciális nemzeti struktúra, a klánrendszer keretein belül. Csak fiúkkal rendelkező és kizárólag a kiváltságos családok közé tartozó női klántagok vehettek részt a kiválasztásban. Jelöltjüket a törzsi tanácsnak is meg kellett erősítenie, de ez csak formális gesztus volt. Amennyiben a kiváltságos családok nőtagjai nem tudtak egyhangú döntést hozni, akkor ugyanezen családok férfi tagjaihoz került át a döntés. Ráadásul, ha a férfiak a nők kiválasztottját nem támogatták, akkor maguk közül választottak új főnököt.²⁸ Amennyiben az

vagy csatlakozó indiánok közül a delavár indiánokra (azaz lenape indiánokra), a tuszkarórákra, a conoy, a nanticoke, a tutelo, a szaponi és a munsee indián törzsekre is ezek valamelyikét használták.

²⁶ Kevésbé ismert, de az irokézek általi legyőzetésük előtt a huronoknak is volt (az irokézeket ráadásul számban jelentősen felülmúló) konföderációja, vagy meglehetősen széles volt a póheten (Powhatan) törzsszövetség, amely John Smith és az első virginiai telepesek révén vált ismertté.

²⁷ Sachem (algonkin kifejezés, amit más nyelvcsaládba tartozó indiánok, így az irokézek is átvettek).

²⁸ Azoknak, akik az irokéz rendszert messziről nézve a nők politikai uralmát ünneplik, érdemes ezt a tényt is fejben tartaniuk. Bár az irokéz nőknek – főleg a kor fehér telepesek asszonyaihoz képest – összehasonlíthatatlanul jelentős szerepe volt mind a döntéshozatalokban, mind a politikai viszonyok alakításá-

adott klán kiváltságos családjainak mind a férfi, mind a női tanácsa támogatta a jelöltet, akkor a klán még a törzsön belüli úgynevezett testvérklánjainak is bemutatta az aspiráns, és az ő támogatásuk elnyerését követően terjesztették a nagytanács elé jóváhagyásra. Jól látszik, hogy egy rengeteg egyeztetésen és széleskörű konszenzuson alapuló eljárás során lehetett csak valakiből főnök a nagytanácsban. Feltűnő azonban a klánrendszer kiváltságos családjainak teljesen kizárólagos szerepe a jelölésben. Ebben az értelemben a szövetség oligarchikus működésű, nem pedig demokratikus; a kiválasztás konszenzuális, de csak egy elitcsoport konszenzusa.²⁹ Ráadásul a kiváltságos családok igen csekély hányadát adták a teljes népességnek.

A népszuverenitás felé mutató elemei az irokéz rendszernek a törzsenkénti tanácsok rendszere (külön a nőknek és külön a férfiaknak is). Fontos látni, hogy ezek nem szövetségi, hanem törzsi intézmények, melyeknek tagjai nem korlátozódtak a kiválasztott családok tagjaira, tehát széleskörű véleményt tükröztek. Ezen gyűlések ügyeit a harci főnökök közvetítették a konföderáció nagytanácsa felé. A törzsszövetségben is voltak megfelelői a nők és a férfiak tanácsának, ezeknek pedig az összes törzs asszonyai és férfijai tagjai voltak, de e testületeket csak esetenként, komoly veszély esetén hívták össze. Mivel az Irokéz Törvényekben nincs intézményesített szerepük ezeknek, megállapítható, hogy az ilyen széles alapokon nyugvó gyűlések nem döntéshozó, csak tanácsadó jellegűek voltak, esetleg orientálták a főnököket a közhangulatról. Sőt – mivel az irokézek igen nagyra becsülték a retorikai jártasságot, a meggyőzés művészetét – valószínűsíthetően olyan csatornája voltak e gyűlések a vezetők és a népesség többi része közötti kommunikációnak, amelyet a főnökök nem a tanácskérésre, inkább a nagytanács döntéseinek elmagyarázására használtak. Ezek a vonások az irokéz politikai rendszernek a demokratikushoz legközelebbi elemei, de a hatalomgyakorlás szempontjából alapvetően jelentéktelenek.

A demokráciát mint politikai módszert az ókori görögök fejlesztették ki, és egyik legfontosabb vonása a választás szabadsága, melynek során a szavazásra jogosult egyének el vannak választva a törzsi vagy klánbeli identitásuktól. Lutz szerint az a vélekedés, ami az irokézeket demokratikus nézetekkel ruházza fel, abból a – demokrácia érvényesülése szempontjából valóban lényeges – előfeltételből fakad, hogy a politikai képviselőt kiválasztási rendszerének a tagok, a polgárok, ha úgy tetszik, a „nép” akaratának kell megfelelnie. Ez az irokézek szisztémájában valóban érvényesült, a helyzet bonyolultságát jelzi azonban, hogy e tény nem tette egyúttal demokratikussá is. Az irokézek egy örökletes oligarchiát olyan egyeztetési mechanizmusokkal gazdagítottak, amiknek köszönhetően a végeredmény általában jól tükrözte a teljes népesség közvéleményét is. Azaz elegyítették egy tipikusan törzsi, klánrendszeren alapuló, elitista kiválasztási és döntéshozatali fo-

ban, és a nőági öröklési rendszer ezt csak támogatta, ugyanakkor a végső döntés mindig a férfiak kezében volt. A főnökválasztási procedúra (így a politikai erőter alakitása) szempontjából érdekes illusztrációja ez annak, ahogy az irokézek a hagyományos matrilineáris társadalomtól a politikai folyamatok révén finoman egy férfiközpontú politikai oligarchia felé vették az irányt.

²⁹ Ezt a képet erősíti, hogy a harci főnököket, akik kifejezetten a háborúk vezetésével voltak megbízva és harctéri képességeik okán lehettek főnökök, a kiváltságos családok közül is csak egy vezető familia adta rendszeresen, minden törzsben.

lyamatot a közhangulatot közvetítő, de intézményesített hatalom nélküli tanácsok rendszerével.

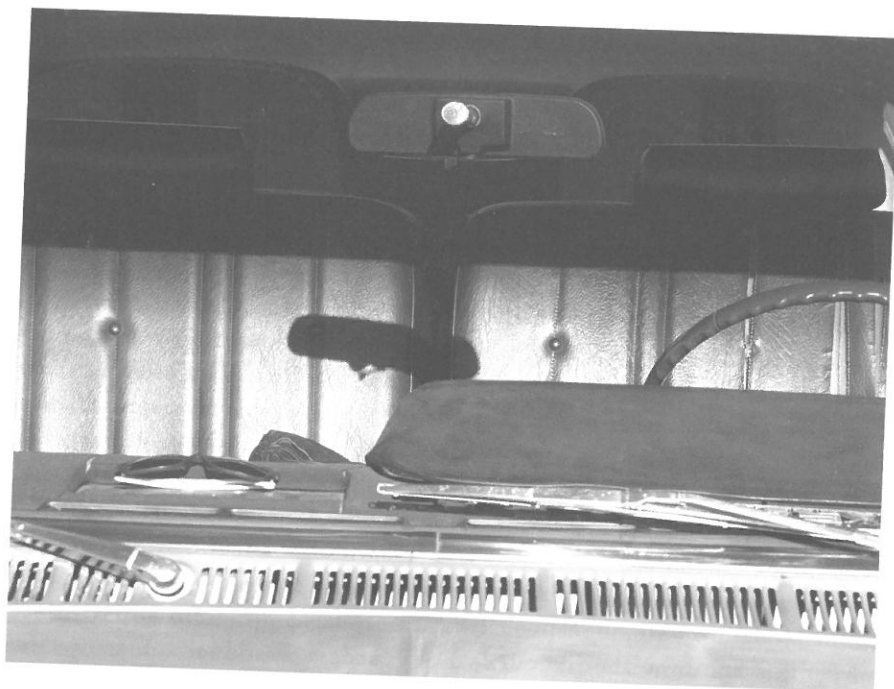
Ezen a ponton érdemes összevetni az antik athéni demokrácia kifejlődésének álmomásaival, hiszen ott is egy nemzetiségi (*phülé*) alapú szervezetről származási alapon kerülhettek be a polgárok a népgyűlésbe és a *buléba*, ez a szint felel meg az irokézek klántagozódású politikai rendszerének is. Athénban a fejlődés következő stációjaként (Szolón alatt) már nem származási, hanem vagyoni felosztás révén gyakorolták a részvételt. A legnagyobb „határátlépés” azonban Kleiszthenész területi alapú felosztása volt, hiszen az egyes régiókban élő társadalmi rétegek sorsolás útján egyenlő eséllyel lehettek tagjai a *bulénak* és a népgyűlésnek is, megvalósítva az antik *iszonomia* (egyenlő politikai jogok) elvét. A területi elv érvényesítésének jelentősége abban áll, hogy megváltoztatta a korábbi, nemzetiségi identitás politikaformáló jellegét.

Összefoglalás

Bár e tanulmánynak nem tiszte igazságot tenni az „irokéz befolyás” kérdésében, néhány konklúzió körvonalazódni látszik. Egyfelől nehéz lenne elképzelni, hogy a brit gyarmatok vezetői hagyományos, de ellentmondásos viszonytal terhelte legközvetlenebb szövetségeseik politikai berendezkedését legalább nagy vonalakban ne ismerték volna. Ebből azonban az is következik, hogy ha közvetlen hatást nem is gyakorolt példájával az Irokéz Konföderáció, közvetetten a gyarmatok számára is világossá vált: az összefogás elemi érdekük. Ez azonban elsősorban a francia fenyegetés, majd az egységes indiánpolitika igénye felől szorította őket együttműködésre, hiszen katonailag egyenként sérülékenyebbek voltak. A brit uralomtól való eltávolodásuk hosszú útját pedig jól jelzik azok a stációk, amilyen az említett Új-Anglia Konföderáció öngazgató példája is volt. De a legnagyobb lökést a hétéves háborúban anyagilag kivérzett Brit Birodalom kolóniákat sújtó adóztatása adta meg, azaz érdekes módon szükségszerűen következett a britek és franciák évtizedeken át tartó gyarmati háborúskodásából. Az alapító atyák a felvilágosodás szülöttei voltak, s mint ilyenek rengeteg tudással rendelkeztek a kor új politikaelméleti irányzatairól. Ám feltételezhető – Benjamin Franklin esetében különösen –, hogy érdeklődve figyelték, és megjegyzéseiben akár pró, akár kontra, de kimutathatóan hivatkozták is az Irokéz Konföderáció példáját. Az indiánok egalitáriánus és szabadságszerető attitűdjé szintén több korabeli európai telepes megfigyelőnek feltűnt. Például az az indián szokás, hogy tanácskozás közben szigorúan tilos volt félbeszakítani a felszólalót, teljesen szembement a brit parlamentáris hagyományokkal, viszont az amerikai politikai rendszer kidolgozóinak őszinte tetszését vívta ki. Így talán nem túlzás kijelenteni, hogy az új állam tanácskozásain való érvényesítése áttételesen az indiánok érdeme. Az irokéz befolyás elméletének hívei érvelésükben gyakran jelzik, hogy nem kívánják kizárólagosan az irokéz alkotmánnyal és szövetséggel magyarázni a gyarmatok függetlenedését és az Egyesült Államok alkotmányának létrejöttét. Csupán az a szándékuk, hogy az eddig számon tartott antik európai, svájci, holland, és locke-i hatások mellett az őslakosok példáját is vegyék fel a listára.

Ahogy azt korábban is jeleztük: az Irokéz Konföderációnak nem állt érdekében egy erős gyarmati szövetség (ahogy persze a franciákat ellensúlyozni képtelen, széttöredezett és divergáló partner sem). Ezt mi sem jelzi jobban, mint az, hogy az indiánok nagy része nem a függetlenedő nemzet, hanem a britek oldalára állt az amerikai függetlenségi háború során. Az irokézek 16., de különösen 17–18. századi történelme a folyamatos diplomáciai bűvészkedés, a stratégiai szövetségépítések, az expanzió, a különalkuk és a taktikai fegyverszünetek egyedülálló sorozata. (Erről bővebben egy későbbi tanulmányban megemlékezünk majd.) Ennek éppen az újonnan létrejövő, független Egyesült Államok vetett véget, és ez együtt járt az irokézek végleges meggyengülésével. Az Irokéz Konföderáció fejlettségét meghaladta az amerikai tagállamok összefogása. A konföderációs cikkelyek hatálybalépésétől az Egyesült Államok alkotmányának ratifikálásáig tartó időszak éppen arra mutatott rá a gyarmatok számára, hogy erős központi hatalom hiányában, csupán a tagok laza szövetsége nem tud elég erős lenni. Érdekes módon az ebben az időszokban egyedüli államszövetségi szintű politikai aktorként létrehozott egykamarás kongresszus hatásköre nagyon hasonlított az Irokéz Konföderáció nagytanácsának hatáskörére, azaz szerepe elsősorban a külügyek intézésére és a vitás kérdések rendezésére korlátozódott. Ez az átmeneti állapot egyébként azzal járt, hogy a függetlenségi háborút követően a frissen kivívott szabadságú nemzetnek azzal kellett szembesülnie: minden irányból fenyegetik a szuverenitását; délen a spanyolok, északon a britek állomásoztak olyan területeken, amelyeket az amerikaiak magukénak vallottak. Mivel az Egyesült Államok ekkor még nem rendelkezett állandó hadsereggel, sem hadiflottával, a függetlenségi háború után a gyarmati milíciák visszatértek a saját államaikba, a kontinentális kötvények is elértéktelenedtek, s az államadósság pedig hatalmas volt: az új állam rögtön megszületése után a létét fenyegető katonai nyomással és pénzügyi káosszal küszködött. Ebben a helyzetben szükségszerű és logikus utat választva hoztak létre a konföderációs cikkelyekben lefektetettnél erősebb összefogást előíró alkotmányt. Mindez abból a szempontból is lényeges tehát, hogy amikor az irokéz konföderációs berendezkedés amerikai alkotmányra gyakorolt esetleges hatását vizsgáljuk, szembetűnő, hogy az indián törzsek szövetsége éppen azon erős központi hatalomnak volt híján, mint az amerikai gyarmatoknak az alkotmány létrehozása előtti laza konföderációja. Azaz hatása a hatalomgyakorlás lényegi módját tekintve az USA alkotmányra sokkal kevésbé lehetett jellemző, mint a konföderáció kezdeti időszakára.

Végezetül: a vita nem zárult le, és nem is lehet jelenlegi tudásunk mellett könnyen lezárni. Egyfelől valószínűnek látszik, hogy az amerikai telepések nem értették olyan mélységben az irokézek kultúráját, hogy valódi igazodási pont lehetett volna számukra önálló államuk kialakításakor. Mégis, mivel a szimbólumhasználat szempontjából, valamint a nagyfokú egyéni szabadság és az öngazgatás elvei tekintetében az Egyesült Államok már kialakulásakor annyira különbözött az óhaza politikai rendszereitől, adódik a kérdés: miért kellene kizárni, hogy az új állam gazdagodott az itt élő indiánok gondolkodásával?

Big Sur (California)

Pacific Northwest (Oregon)